

О концепцији наречја и дијасистема у српској и хрватској дијалектологији и стандардологији

Vuk Vukotić

Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas, Lietuva
E-mail: vuk.vukotic@ff.vu.lt
ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-6956-6868>

Сажетак. Циљ овог чланка је да расветли историју и развој концепата *наречја* (*нарјечја*) и *дијасистема* у дијалектологији од њихових почетака на територијама данашње Србије и Хрватске до данас. У српској и хрватској лингвистици, ови термини се углавном употребљују да означе дијалектолошке јединице хијерархијски више од дијалекта, а поред тога играју и важну улогу у дефиницијама стандардних језика. Без обзира на њихову специфичност и значај, славистичка и дијалектолошка литература досад није дала детаљан историјски преглед концепције наречја. Историјском анализом српске и хрватске дијалектологије идентификована су два главна периода: (1) компаративно-дескриптивни и (2) младограматичарско-структуралистички. Први се приписује Вуку Караџићу и другим представницима филолошке школе, који су наречја схватили као савремене језичке облике. Други започиње са Александром Белићем, за кога је наречје хомогени прадијалекат, који се временом диференцира у мање дијалекте. Ово друго, младограматичарско схватање наречја, није се значајно мењало за време структуралне дијалектологије коју је започео Павле Ивић, а ни у истраживањима Далибора Брозовића, који уводи термин дијасистема седамдесетих година прошлог века. Закључци позивају на ревизију концепата наречја и дијасистема у дијалектологији и стандарднојезичким публикацијама. На практичном нивоу, аутор чланка предлаже се да се за савремене дијалекатске форме користи придевска форма (штокавски говори) или конструкције које указују на проекло (говори штокавског порекла), да се *наречје* у јединици или у поимениченом облику (штокавско наречје, штокавица, штокавштина) избегавају или користе искључиво у значењу реконструисаног прадијалекта.

Кључне речи: наречје / нарјечје, дијасистем, прадијалекат, младограматичарска школа, српска дијалектологија, хрватска дијалектологија

On the Concepts of *narečje* and *diasystem* in Serbian and Croatian Dialectology and Standard Language Scholarship

Summary. The aim of this paper is to present a historical analysis of the concept of *narečje* (*narječje*) and *diasystem* in dialectology since their beginnings on the territory of contemporary Croatia and Serbia until today. These concepts are normally used to denote a dialectological unit higher than a single dialect, and also play an important role when defining standard languages. Regardless of their uniqueness and importance, there is no historical overview of their development. The historical analysis identified in two distinct periods: (1) the comparative-descriptive and (2) the neogrammarian-structuralist. The first is ascribed to Vuk Karadžić and the philological school, who understood *narečje* as contemporary

Received: 15.03.2022. Accepted: 12.06.2022.

Copyright © 2022 Vuk Vukotić. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

linguistic forms, while the second was started by Aleksandar Belić, who understood them primarily as homogenous proto-dialects, which split into smaller dialects over time. This understanding of *narečje* remained dominant even during the time when Pavle Ivić introduced structural dialectology, as well as in the research of Dalibor Brozović, who introduced the alternative notion of *diasystem* in the 1970s. The conclusions invite for a revision of the concept of a *narečje* and *diasystem* in dialectology and the studies of standard languages. On a practical level, the author suggests that for contemporary varieties, adjectival forms or forms clearly referring to a hypothetical origin should be used (i.e. *Štokavian dialects* or *dialect of Štokavian origin*), while *narečje*, or noun-forms (i.e. *Štokavian narečje*, *Štokavica*, *Štokavština*) should either be avoided or substituted with *reconstructed proto-dialect*.

Keywords: narečje / narječje, diasystem, protodialect, neogrammarian school, Serbian dialectology, Croatian dialectology

Děl narečje ir diasistemos koncepcijos serbų ir kroatų dialektologijoje ir standartologijoje

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti konceptų *narečje* (*narječje*) ir *diasistema* istorinę raidą nuo serbų ir kroatų dialektologijos pradžios iki šių dienų. Šie konceptai dažniausiai žymi aukštesnio rango dialektologinį vienetą nei vieną tarmę; taip pat atlieka svarbų vaidmenį apibrėžiant standartinės kalbas. Nepaisant šių konceptų išskirtinumo ir svarbos, kol kas literatūroje nėra jų istorinės raidos analizės. Istorinė analizė atskleidė du atskirus raidos etapus: (1) lyginamąjį-aprašomąjį ir (2) jaunagramatinį-struktūralistinį. Pirmasis priskiriamas Vukui Karadžićui ir filologijos mokyklai, kuri laikė *narečje* šiuolaikinės kalbos atmaina, o antrąjį raidos etapą pradėjo Aleksandar Belić, kuris *narečje* suprato visų pirma kaip homogeninę protarmę, iš kurios vėliau išsivystė mažesnės tarmės. Pastarasis *narečje* supratimas liko vyraujantis net ir po to, kai Pavle Ivić dėka įsitvirtino struktūrinė dialektologija, taip pat jis vyrauja XX a. aštuntojo dešimtmečio Dalibor Brozović tekstuose, kuriuose vartojamas alternatyvus pavadinimas *diasistema*. Išvados kviečiama permąstyti *narečje* ir *diasistema* konceptus dialektologijoje ir standartinės kalbos tyrimuose. Teksto autorius taip pat praktiniu lygmeniu siūlo vartoti tik būdvardinę šių sąvokų formą, kai jos rodo šiuolaikinės atmainas arba tiesiogiai nurodyti hipotetinę jų kilmę (pvz., *štokavų šnektos* arba *štokaviškos kilmės šnektos*). O termino *narečje* viena-skaitos arba daiktavardžio formos (*štokavų narečje*, *štokavica*, *štokavština*) siūloma arba vengti, arba pakeisti *rekonstruotos protarmės* terminu.

Raktiniai žodžiai: narečje / narječje, diasistema, protarmė, jaunagramatikų mokykla, serbų dialektologija, kroatų dialektologija

Увод

У српској и хрватској дијалектологији се концепт **наречја** од шездесетих година прошлог века усталио за дијалекатске јединице по рангу „више” од дијалеката, а „ниже” од језика. Још од краја XIX века, постојао је консензус да таквих дијалекатских јединица (иако су називане другачијим именима) на територији између Словеније и Бугарске/Македоније има барем три: штокавско, чакавско и кајкавско. У дијалектологији и лингвистици Западне Европе, ове јединице се често преводе као „група дијалеката”. Сама концепција наречја и терминологија се током историје мењала, међутим у литератури не налазимо историјски преглед развоја ове дијалектолошке јединице.

Наречја су поготово занимљива јер се управо овај дијалектоилошки облик, од седамдесетих година XX века, назива повремено и **дијасистемом**: термином позајмљеним из структуралне дијалектологије. У другој

половини XX века се у дијалектологији широм света примењују структуралистички методи анализе [Sankoff 1973; Kardelis 2016]. Донекле је остао незапажен јединствени покушај српских и хрватских лингвиста да структурализам уведу у *историјску* дијалектологију. Српски дијалектолог Павле Ивић је тиме покушао и да осавремени до тада доминантни младограматичарски приступ језику, а и да одговори на структуралистичку критику дијалектологији, по којој су изоглосе њена једина стварна достигнућа, а дијалекти само произвољни збирови изоглоса, а често и нелингвистичких фактора, нпр. географских или етничких граница [Saussure 2013/1916, 276]. Развоју дисциплине у том смеру се придружио и Далибор Брозовић, који је позајмио термин *дијасистем* из програмског чланка структуралине дијалектологије Улриха Вајнрајха „Да ли је структурална дијалектологија могућа?” [Weinreich 1954]. Од тада до данас се код појединих аутора *наречје* и *дијасистем* употребљавају синонимно [видети нпр. Окука 2008].

Шта су то наречје и дијасистем у српској и хрватској дијалектологији и како се мењало њихово схватање кроз историју дисциплине? Колико нам је познато, у тренутној дијалектолошкој литератури нема свеобухватне анализе ова два концепта. Овај рад нема за циљ детаљни преглед изоглоса по којима се дијасистеми и наречја дефинишу, нити тренутних неслагања око њихових граница, већ само да се документују њихове различите *концепције* кроз историју дијалектологије¹.

Пре анализе, битно је напоменути да се објекат анализе мора концептуално разликовати од историјског термина *наречје* и *дијасистем*, јер је дијалектолошка литература од својих почетака до друге половине XX века била знатно неусклађена. Московљевић је 1958 г. приметио да се термини “*дијалекат, наречје, поддијалекат, група дијалеката, група говора и изговор* мешају и замењују, чак и код истог научника, што ствара збрку у поимању” [Московљевић 1958, 103]. Ипак, идеја да постоје барем три велике дијалекатске групације (штокавска, кајкавска и чакавска) на простору између Словеније и Бугарске, неприкосновена је од почетка дијалектологије у XIX веку. Стога, објекат овог чланка су искључиво јединице „изнад“ дијалеката: штокавско, кајкавско и чакавско (и код појединих аутора, првенствено из Хрватске, још и торлачко) наречје. Дијасистемима се схватају оне дијалектолошке јединице (како ћемо видети у анализи, често различитог нивоа) за које се тај назив користи од почетка седамдесетих година XX века.

¹ Новијег прегледа неслагања око граница и броја наречја / дијасистема између различитих дијалектолога нема у литератури. Такав преглед би био од користи за јасније схватање различитих језичких критеријума по којима се једно наречје / дијасистем разликује од другог.

Одабир литературе за анализу је ограничен на оне чланке, студије, монографије и остала научна дела у којима аутори говоре о природи наречја / дијасистема или их објашњавају теоретским моделима. Тиме су у анализу узети радови раних филолога, који су први развили концепт наречја: Вука Караџића, Богослава Шулека, Ђуре Даничића; а после њих радови најпризнатијих дијалектолога у историји српске и хрватске дијалектологије: Милана Решетара, Александра Белића, Далибора Брозовића, Павла Ивића. Од деведесетих година прошлог века па надаље, нисам нашао скоро ни једног аутора који озбиљније дискутује о концепцији наречја и дијасистема: већина преузима или Ивићеву или Брозовићеву концепцију. Једини изузетак је дијахроничар Ранко Матасовић, чије ће виђење бити укратко изложено у последњем поглављу.

Рана дијалектологија. Наречје као савремени дијалекат

Први период развоја се одликује компаративно-филолошким приступом: синхроним анализом, дискусијама о изоглосама и одређивањем граница наречја. Он траје све до почетка XX века, када превлађује младограматичарски приступ.

По нама познатим изворима, штокавско, чакавско и кајкавско наречје се први пут се помиње у делу Вука Караџића „Срби сви и свуда” [Караџић 1849, 23]. Његови радови, као и радови Богослава Шулека [Šulek 2012/1856] и Ђуре Даничића [Даничић 1857] се могу сматрати првим контрастивним описима наречја (без описа њихове унутрашње структуре). С друге стране, ови радови имају пре филолошки него дијалектолошки карактер. Филолошки приступ није довољно разликовао писани од говорног језика, па се не може сматрати дијалектолошким у савременом смислу те речи. Тако Даничић чакавске писане споменике, књижевност и чакавске говоре назива просто „хрватски језик”, а Шулек објашњава сличности између бугарског и чакавског кроз њихове везе са „црквенословенским наречјем” [Šulek 2012/1856, 29–30].

Поменути аутори у описима штокавског с једне, и чакавског и кајкавског с друге стране, наводе одређени број системских изоглоса које их раздвајају и спајају (нпр. *-л/-о* на крају радног глаголског придева, *ћ/м* у речима *браћа/братја*), а и многих несистемских (нпр. појединачних лексема: *хлеб/крух*). Како овај рад нема за циљ анализу конкретних изоглоса, већ да се објасне дефиниције наречја као дијалектолошких јединица, довољно је приметити да су у списима Караџића, Шулека и Даничића наречја дефинисана на основу њиховог **међусобног односа** (најпре **разлика**), а не као засебни језички системи, те да се свим изоглосама придаје подједнак значај.

Другачији приступ налазимо први пут у студији Милана Решетара „Штокавски дијалекат” [Rešetar 2010/1907], где се предност даје материјалу говорног језика који је Решетар сакупљао на терену. После кратког прегледа граница штокавског према кајкавском и чакавском, он описује штокавски „изнутра”. Додуше, при опису сваког гласа или облика, он наводи и велике разлике унутар штокавског, тј. тражи не само спољашње већ и унутрашње изгласе у оквиру штокавских говора. Иако је цела Решетарева књига конципирана као граматика (фонетика, морфологија и синтакса), преглед штокавског је пре опис разних говора и дијалеката унутар зоне коју сматра штокавском.

Рана дијалектологија је, дакле, дефинисала наречја на основу њихових разлика, тј. изгласа, а у мањој мери и по унутрашњим карактеристикама и разуђености. Наречја се схватају као **савремени дијалекатски облици**.

Младограматичари и структуралисти: Наречје као прадијалекат и дијасистем

Почетак XX века означава почетак периода у коме се наречја дефинишу искључиво на дијахроном плану и схватају првенствено као прадијалекти, тј. одређено „стање” језика или дијалеката. Ново схватање наречја уводи Александар Белић у „Дијалектологическая карта сербског језика” [1905], где се нуди класично *Stammbaum* објашњење развоја дијалеката. Код Белића налазимо дефиницију наречја не кроз међусобни разликовни однос, већ **кроз однос према прајезику**.

Белић издваја четири периода развоја дијалеката: први, када се српски, након доласка Словена на Балкан, дели на штокавски и чакавски (Белић не наводи тачан век, већ само пише „гдѣ-то далеко вѣ древности” [Беличъ 1905, 7]), други период траје до краја XIII века, кад се у штокавском јавља подела на „призренски” и „зетско-рашки” [ibid., 9], а у чакавском на острвско-истарски и хрватски, трећи до XVI века, када се они даље диференцирају у пет прадијалеката, а четврти период траје до XVIII века, када се јављају књижевни језици и савремена слика народних говора са 14 дијалеката [ibid., 8–9]. За овај преглед је битно да се наречја формирају у најранијем периоду диференцијације прајезика и да су за Белића данашње одлике наречја знаци некада релативно хомогеног прадијалекта. Овај строго историјски поглед на природу наречја (и језика уопште) као прадијалеката је дошао са утицајем Лајпцишке младограматичарске школе (где је и сам Белић бранио докторат). Такође, Белићев историјски приступ наишао је на веће одобрење академске заједнице него Решетарев дескриптивни приступ, те ће се међуратна дијалектологија углавном водити Белићевим теоретским претпоставкама и методама. Дијалектоло-

шка истраживања су имала задатак скупљања оригиналне грађе о дијалектима, на основу чега су вршене корекције Белићевих изоглоса, подела и карата.

После Другог светског рата, Павле Ивић додаје дијалектологији структуралистичке аспекте. У почетку своје каријере, Ивић прати Белића у дефиницији наречја, и као најбитније изоглосе (које одвајају једно наречје од другог) наводи скоро искључиво гласовне и морфолошке промене у односу на прајезик (видети нпр. [Ивић 1957–1958]). Притом, Ивић уводи географију и демографију у дијалектологију, с циљем да објасни настајање изоглоса хоризонталном дистрибуцијом (*Wellentheorie*). Крајем педесетих година XX века, Ивић долази у контакт с Вајнрајховим идејама и комбинује достигнућа структурализма и историјске дијалектологије [Ивић 1960–1961; 1962].

Ивић је сматрао да су се Вајнрајхови следбеници детаљно упустили у синхрона истраживања дијалеката, али недовољно у дијахрона, тј. у „структур[е] територијалне језичке диференцијације” [Ивић 1960–1961, 81]. По његовом мишљењу, дијалектологија је тада сазрела да реши проблем структуралних језичких промена у времену, тј. да нађе дијахроно-структуралне изоглосе (или групе изоглоса), које раздвајају дијалекте, наречја или језике једне од других (детаљније о типовима изоглоса у југословенској дијалектологији в. Lončarić 1977). У пракси, то се изводи тако што се изоглосе или скупине изоглоса мере на карти по различитим критеријумима (густина, степен диференцијације, дистрибуција по правцу, величина ареала и облик изоглоса), што даје основ за оцену тога, које се изоглосе могу сматрати довољно битним за класификацију дијалекатског облика (па и наречја) у одвојени језички систем [Ivić 1962]. Настojeћи да реши Сосиров проблем арбитрарности дијалеката, Ивић ствара класификацију наречја и дијалеката као неарбитрарних језичких структура на основу дијахроно-структуралних изоглоса.

Што се тиче дефиниције наречја, Ивић је већ раније, у „Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје”, истицао значај изоглоса, које, како он каже „засецају у језичку структуру” [Ивић 1956, 21], али су истовремено дијахроне промене у односу на прајезик. У немачком издању своје књиге, Ивић објашњава разлике између дијалеката скоро искључиво путем *Wandel* (промена) или *Bewahrung* (очувања) одлика реконструисаног прајезика или црквенословенског. Тако, нпр. чакавски чува *чѣто* у форми *ча*, док **dj* прелази у *j*; црквенословенско *ѣ* постаје *ѣ* или *ѣ* и слично [Ivić 1958, 64, 69].

Ивићево решење Сосировог проблема је наишло на одобрења и критике. Поједини слависти сматрају да је Ивић вероватно једини лингвиста који је успео да споји структуралну и историјску дијалектологију

[Alexander 2006]. Други, пак, налазе да Ивић није доследан у својој апликацији структуралних критеријума, што и сам признаје јер укључује многе алофоне као диференцирајуће изоглосе [Ivić 1962, 52], а притом даје предност дијахроном критеријуму, нпр. тврди да се идентични самогласнички петочлани систем у два дијалекта може класификовати у различите категорије на основу **порекла** појединачних фонема у односу на прасловенске назале и полугласнике [ibid., 49]. Приликом категоризације изоглоса као диференцирајућих, Ивић се води и критеријумом узајамног разумевања, па тако сматра да вокални систем бедњанског говора, који у односу на већину околних говора има исти систем вокала, али је систем умерен тако да је у многим речима /a/ > /o/, /o/ > /e/, а /e/ > /a/, треба класификовати као диференцијални. Иако не постоје разлике у фонолошкој структури бедњанског и околних говора, слабо међусобно разумевање је Ивићу довољан разлог да се овде вуче граница између већих дијалекатских целина [ibid., 51]. Може се закључити да је Ивићева структурална дијахронија донекле променила схватање значаја изоглоса, дала предност структуралним променама у односу на прадијалекат при одређивању граница наречја, али није променила схватање наречја као прадијалеката који се диференцирају на своје прадијалекте и тако даље.

Ивићевом теоријом се служи и хрватски дијалектолог Далибор Брозовић, који популаризује Вајнрајхов термин „дијасистема”. Он такође, у младограматичарском духу, и наглашава да се штокавски, чакавски, кајкавски и торлачки (који сматра засебним наречјем), морају третирати као „[реконструкције хипотетичког дијалекатског типа]” [Brozović 1963, 55], и наводи да су се наречја формирала у XII, а дијалекти у XV в. н. е. [Brozović 1970, 108].

Брозовић је допринео дефиницији наречја првенствено својом типологизацијом дијалеката, коју је махом прихватила тадашња југословенска лингвистика. Типологију је најјасније представио у својој књизи „Стандардни језик” [Brozović 1970], која, без обзира на наслов, нуди дијалектолошки поглед на стандардне и нестандардне језичке облике. Брозовић уводи три категорије за дијалекатске облике: (1) *органски / неоргански*, (2) *конкретни / апстрактни* и (3) *висок / низак*. По првој равни, неоргански су стандардни, а органски нестандардни тј. „народни” облици језика [ibid., 13]. По хијерархији *висок / низак*, организоване по величини територије коју заузима, Брозовић наводи: локални говор > дијалекат > дијасистем (наречје), а као највиши ниво хијерархије наводи „стандардни језик” и „језик-дијасистем”. Језик-дијасистем уводи да би, како каже, избегао често мешање идеје језика са стандардним језиком, па језик-дијасистем схвата као *органски парњак* неорганског стандардног језика. У каснијим Брозовићевим радовима, једним таквим дијасисте-

мом сматра *средњојужнословенски*, који обухвата мање-више све говоре на територији Босне, Србије, Црне Горе и Хрватске. Језик-дијасистем у теорији може да обухвата једно или више наречја. Стандардни језик је, с друге стране, аутономан облик језика, који се не обликује према органским, народним говорима, већ га првенствено формирају лингвисти и књижевници, зато је *неоргански*. На крају, само су стандардни језик и локални говор *конкретни*, јер једино они имају описане све језичке нивое од фонологије до синтаксе и лексикона, док су сви остали, од дијалекта до језика-дијасистема апстрактни јер се дефинишу на основу изоглоса (према разликама, не према унутрашњем опису). Наречје / дијасистем је по овој категоризацији, апстрактни, виши облик органског говора.

Две ствари се морају приметити. Прво, категорија висок / низак није само територијална него и *темпорална*: што је идиом „виши”, то се даље у прошлости може наћи као хомоген језички облик (наречја у XII, дијалекти у XV в. н. е.). Брозовић, дакле, изједначавајући временски и територијални аспект наречја, брише разлику између схватања наречја као савременог дијалекта и наречја као прадијалекта. Друго, он наводи да наречја (и системи наречја), без обзира на своју апстрактност и историјску природу, могу да чине „основу” језика-дијасистема и стандардних језика [ibid.]. Брозовић користи назив *средњојужнословенски* као термин у структуралистичком смислу за језички систем којим се користи популација између Словеније и Бугарске, и у историјском смислу као заједнички прајезик централног дела јужних Словена, дакле без Словенаца, Бугара и Македонаца [Brozović 2002].

Укратко, други период развоја концепта наречја, који започиње Александар Белић, одликује се младограматичарским погледом на језик: фонетске изоглосе су најбитније, прати се њихова промена кроз време. Под утицајем *Stammbaum* модела, наречја се првенствено схватају као **прадијалекти**. Увођење структуралне дијалектологије није променило младограматичарско схватање наречја као прадијалеката, већ их је само преименовало у дијасистеме (код Брозовића), и дало већи значај дијахроно-структуралним изоглосама приликом категоризације дијалекатских облика (код Ивића). Брозовић шири појам дијасистема увођењем појма језика-дијасистема, чију основу могу да чине једно или више наречја. Спајање речника структуралистичке и историјске дијалектологије допушта Брозовићу да тврди да су наречја / дијасистеми истовремено и реконструкције прадијалекта и основе савремених стандардних језика и језика-дијасистема.

Схватање наречја и дијасистема, а и свих осталих дијалекатских облика, као скупова историјских језичких промена, је и даље главно схватање

ових феномена у дијалектологији и данас, што се може видети у већим дијалектолошким радовима [видети нпр. Lisac 2003; Букумирић 2003; Okuka 2008].

Дискусија

Теоретски, концептуални и практични проблеми конструкције наречја и дијасистема (првенствено потоњег) као дијалектолошких јединица, предмет су и других радова. Ранко Матасовић је приметио да Брозовић језик-дијасистем види „као ројам [који] има и структурална и генетска обилежја, и није те двије разине увјек довољно јасно разликовао” [Matasović 2011, 82]. Концепт дијасистема оштрије критикује Марк Гринберг, који тврди да их Брозовић конструише по сопственом нахођењу, без јасних језичких критеријума [Greenberg 1996]. Сличан аргумент повлачи и Сњежана Кордић, која, позивајући се на Бернхарда Грешела, указује да је природа дијалеката у јужнословенском простору заправо дијалекатски континуум који се простире између Јадранског и Црног мора, те да је постојање Брозовићевог „средњејужнославенског” без бугарског и македонског неодрживо [Gröschel 2009, 83, цитирано у Kordić 2010, 75]. Као прилог овој дискусији наводимо следеће: оно што горе наведени критичари нису запазили је да се не само дијасистеми већ и наречја схватају првенствено као прадијалекти, те да се они у савременом смислу могу схватити само као група говора које воде исто хипотетичко порекло. Како овај рад нема за циљ стварање нове концепције наречја / дијасистема већ само расветљавање историје концепата, дискусију ћу завршити препорукама, како избећи забуне у упортеби термина наречје / дијасистем. Ове опаске су прелиминарне, базиране на ограниченом материјалу, и у будућности би свакако била потребна шири дебата око њихове употребе.

Прво, најпрецизније одређење наречја / дијасистема, у складу са младограмаричарским схватањем, дао је Брозовић у енглеском сажетку једног чланка: „reconstruction of a hypothetical dialect type” [Brozović 1963, 55]. У овој дефиницији треба кориговати само реч „тип“, јер тип подразумева одређени карактер, скуп системских особина, које још увек нису реконструисне. На основу анализе, рекао бих да је најпрецизнији термин за *наречје* „реконструисани хипотетички дијалекат“. Појам *дијасистема*, уколико не носи структурална значења, треба избегавати. С тим се делимично слажу и поједини савремени лингвисти, који га већ неко време не користе [в. Matasović 2011]. У складу са структуралистичком дијалектологијом [в. Weinreich 1954], исправна употреба овог термина би била само за *одређену језичку структуру* (која обухвата одређене говоре), нпр. *четвороакцентски дијасистем*, а не неку конкретну групу говора или дијалеката у целини.

Из овог произилази закључак да је можда најупутније да се термини наречје / дијасистем, као и поименичени називи за појединачне јединице (штокавски дијасистем, штокавица, штокавштина) избегавају, ако неупућују на реконструисани прајезик. Употреба термина у једнини као одредница савремених говора је непотребна и збуњујућа, јер даје илузију да сви данашњи говори који потичу од хипотетичког (штокавског, кајкаквог итд.) прајезика имају исту системску хомогеност као и тај реконструисани хипотетички дијалекат. Евентуално би се називи могли користити у придевском облику као ознака заједничког, реконструисаног порекла (нпр. „штокавски говори” или „говори које воде порекло из штокавског”). Као што готово сви дијалектолози наглашавају, област Западног Балкана се одликује јако великим структуралним променама које су узроковане миграцијама и контактима, тако да конструкција наддијалекатских јединица на основу порекла у овом контексту даје поготово погрешан утисак истоветности. У будућности би требало размотрити да ли је заиста упутно дати примарност пореклу при категоризацији.

Друго, ово има последице за стандарднојезичке праксе, где је најочигледнија конфузна употреба ових термина. Ауторитативне публикације дефинишу језик с основом у једном наречју: штокавица наводи као „основа” стандардног језика у већини граматика у региону (в. [Пипер & Клајн 2013] за Србију; [Hudeček & Mihaljević 2017] за Хрватску; [Čirgić, Pranjković & Silić 2010] за Црну Гору). Ситуација није ништа боља у случају кад се каже да је основа „новоштокавска“ или „новоштокавски говори“ као што се то ради у појединим граматицама [в. [Jahić, Halilović & Palić 2000] за Босну и [Barić et al. 1997] за Хрватску). И у једном и у другом случају се имплицира да су *сви* (ново)штокавски говори основа одређеног језика, што опет ствара утисак да сви говори обухваћени одредницом (ново)штокавски чине целовит језички систем и лексички фонд, што је противно емпиријским подацима. Без обзира чијом се класификацијом водимо, наречја могу обухватати говоре који су по својим облицима, лексички и структури готово дијаметрално различити. Такође, наречјима / дијасистемима се приписују системске особине, па се у појединим граматицама називају *штокавским језичким системом* [Čirgić, Pranjković & Silić 2010, 15]. Ако под системом сматрамо језички механизам који функционише аутономно, онда ни једно наречје / дијасистем, у савременом облику, немају особине система. Овде би се могло аргументовати и да наречја јесу била јединствени језички системи у свом прајезичком стању, али онда имамо пробелм да тај систем није реконструисан од стране историјских лингвиста. Доводи се у питање да ли је уопште потребно навести ком наречју припада основа неког стандардног језика, ако наречја и дијасистеме схватамо као групе говора заједничког хипоте-

тичког порекла. Чак и у случају да се ограничимо на део једног наречја, као у случају кад се наводе „новоштокавски говори“, не може се рећи да сви новоштокавски говори чине један целовит систем (чак и у случају кад у једном језичком систему, као што је прозодија, постоји јединствен систем опозиција, свеједно не постоји јединствена дистрибуција акцената).

Упутније би било објаснити везу између стандардног језика и говора наводећи које су конкретне језичке структуре преузете из којих *појединих* говора (нпр. дистрибуција акцената, морфолошке особине), а које су производ интервенције књижевника или лингвиста. Евентуално се може додати да су ти конкретни говори штокавског прајезичког порекла (ако је то упоште потребно, јер су, као што знамо, на генезу одређених структура више утицале миграције и контакти, него порекло).

Закључци

Циљ овог рада био је да прикаже историјски развој концепата наречја и дијасистема и њихово тренутно схватање. Развој се може поделити на два периода: компаративно-дескриптивни и младограматичарско-структуралистички. Први период се одликује дескриптивном дијалектологијом која је имала за циљ налажење изоглоса, а у коме се наречја схватају као *савремени облици језика*. У другом периоду наречје се третира као релативно хомогени облик језика само кад је било *прадијалекат* некадашњег заједничког прајезика, док се остали данашњи облици говорног језика (дијалекти и говори) категоришу као диференцирано стање тог прадијалекта. Иако се од шездесетих година прошлог века јавила структурална дијалектологија, и променила схватање изоглоса и њиховог значаја за одређивање граница наречја, сам концепт наречја као прадијалекта остаје исти до дан данас, само су им додате структуралне особине и алтернативни назив (дијасистем).

У свим периодима, границе наречја се дефинишу кроз изоглосе, у првом периоду су то све изоглосе — и лексичке, и граматичке, и синхроне и дијахроне — а у другом се дијахроне системске изоглосе узимају као примарне. Структурална дијалектологија даје предност дијахроно-структуралним изоглосама, али узима и остале дијахроне (нпр. алофоне) изоглосе, а и друге факторе (као узајамно разумевање) као критеријуме класификације наречја и дијасистема.

Рад отвара питања универзалности младограматичарског схватања наречја и дијалеката, валидности структуралистичке терминологије, и указује на могућа погрешна схватања ових термина, поготово у тврдњама, које често налазимо у граматицама, да одређени језик има основу у одређеном наречју / дијасистему. На практичном плану, анализа показује да би уместо термина *наречје* и *дијасистем*, у случајевима описаним у

овом раду, заправо прецизније било користити термин *реконструисани хипотетички дијалекат* или објаснити називе конкретних наречја као категоризације говора по критеријуму претпостављеног заједничког порекла. За савремене дијалекатске форме се, уместо поименичених облика или облика у једнини (*штокавско наречје, штокавица, штокавићина*), предлаже се придевска употреба (*штокавски говори*) или конструкције које указују на порекло (*говори штокавског порекла*).

Библиографија

ALEXANDER, R., 2006. Serbo-Croatian Dialectology Revisited, *Harvard Ukrainian Studies*, 28(1). 45–55.

BARIĆ, E., LONČARIĆ, M., MALIĆ, D., PAVEŠIĆ, S., PETI, M., ZEČEVIĆ, V., ZNIKA, M., 1997. *Gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

БЕЛИЧЪ, А., 1905. Диалектологическая карта сербского языка. In ЛАМАНСКИЙ, В. И. (ур.). *Статьи по славяновѣдѣнію. Выпускъ II*. С.-Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1–59. (1905 је датум сепарата, на самом зборнику стоји година 1906). URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003977982/ (2022-02-15)

BROZOVIĆ, D., 1963. O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata, *Filologija*, 4. 45–55.

BROZOVIĆ, D., 1970. *Standardni jezik; teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.

BROZOVIĆ, D., 2002. Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 49(1). 1–9.

БУКУМИРИЋ, М., 2003. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник*, 50. 1–356.

ЋIRGIĆ, A., PRANJKOVIĆ, I., SILIĆ, J., 2010. *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

ДАНИЧИЋЪ, Ђ., 1857. Разлике између езика србскога и хрватскогъ, *Гласникъ друштва србске словесности*, 9. 1–59.

HUDEČEK, L., MIHALJEVIĆ, M., 2017. *Hrvatska školska gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

ИВИЋ, П., 1956. Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје. Нови Сад: Матица Српска.

ИВИЋ, П., 1957–1958. Значај лингвистичке географије за упоредно и историско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима, *Južnoslovenski filolog*, 22. 179–206.

IVIĆ, P., 1958. *Die serbokroatischen Dialekte: ihre Struktur und Entwicklung*. Gravenhage: Mouton.

ИВИЋ, П., 1960–1961. Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације, *Македонски јазик*, 11–12. 81–103.

IVIĆ, P., 1962. On the structure of dialectal differentiation, *Word*, 18(1–3). 33–53.

ЈАНИЋ, Д.Ж., HALILOVIĆ, S., PALIĆ, I., 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

- KAPAЦИЋ, В. С., 1849. *Србу сви у свуда*. URL: <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/645>> [2021-10-08]
- KARDELIS, V., 2016. Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai, *Lietuvių kalba*, 10. 1–28.
- KORDIĆ, S., 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- LONČARIĆ, M., 1977. О sustavima u dijalektologiji, *Rasprave: časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 3(1). 43–58.
- МОСКОВЉЕВИЋ, М., 1958. О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту”, *Наш језик*, 9(3–4). 102–107.
- ОКУКА, М., 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- ПИПЕР, П., КЛАЈН, И., 2005. Граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска.
- REŠETAR, M., 2010/1907. *Štokavski dijalekat*. Prevela Stojanka Makočević. Podgorica: Matica crnogorska.
- SANKOFF, G., 1973. Dialectology. *Annual Review of Anthropology*, 2(1). 165–177.
- SAUSSURE, F. de, 2013/1916. *Course in General Linguistics*. Translated by Roy Harris. London: Duckworth.
- ŠULEK, B., 2012/1856. Srbi i Hrvati. In TOŠOVIĆ, B., WONISCH, A. [ur.]. *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Izvori, 22–41.
- WEINREICH, U., 1954. Is a structural dialectology possible? *Word*, 10(2–3). 388–400.

Bibliography (transliteration)

- ALEXANDER, R., 2006. Serbo-Croatian Dialectology Revisited, *Harvard Ukrainian Studies*, 28(1). 45–55.
- BELIĆ, A., 1905. Dialektologičeskaja karta serbskogo jazyka. In LAMANSKIJ, V. I. (ur.). *Stat' i po slavjanovedeniju, vypusk II*. S.-Peterburg: Tipografija imperatorskoj akademii nauk, 1–59. (1905 je datum separata, na samom zborniku stoji godina 1906). URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003977982/ [2022-02-15]
- BROZOVIĆ, D., 1963. О реконструкцији предмиграционог мозаика хрватскосрпских дијалеката, *Filologija*, 4. 45–55.
- BROZOVIĆ, D., 1970. *Standardni jezik; teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BROZOVIĆ, D., 2002. Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 49(1). 1–9.
- BUKUMIRIĆ, M., 2003. Govori severne Metohije, *Srpski dijalektološki zbornik*, 50. 1–356.
- ČIRGIĆ, A., PRANJKOVIĆ, I., SILIĆ, J., 2010. *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- DANIČIĆ, Đ., 1857. Razlike između jezika srbskoga i hrvatskog, *Glasnik društva srbske slovesnosti*, 9. 1–59.
- HUDEČEK, L., MIHALJEVIĆ, M., 2017. *Hrvatska školska gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- IVIĆ, P., 1956. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica Srpska.

IVIĆ, P., 1957–1958. Značaj lingvističke geografije za uporedno i istorisko proučavanje južnoslovenskih jezika i njihovih odnosa prema ostalim slovenskim jezicima, *Južnoslovenski filolog*, 22. 179–206.

IVIĆ, P., 1958. *Die serbokroatischen Dialekte: ihre Struktur und Entwicklung*. Gravenhage: Mouton.

IVIĆ, P., 1960–1961. Osnovni aspekti strukture dijalekatske diferencijacije, *Makedonski jazik*, 11–12. 81–103.

IVIĆ, P., 1962. On the structure of dialectal differentiation, *Word*, 18(1–3). 33–53.

JAHIĆ, DŽ., HALILOVIĆ, S., PALIĆ, I., 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

KARADŽIĆ, V. S., 1849. *Srbi svi i svuda*. URL: <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/645>> [2021-10-08].

KARDELIS, V., 2016. Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai, *Lietuvių kalba*, 10. 1–28.

KORDIĆ, S., 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.

LONČARIĆ, M., 1977. O sustavima u dijalektologiji. *Rasprave: časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 3(1). 43–58.

MOSKOVLJEVIĆ, M., 1958. O Ivićevu „smederevsko-vršačkom dijalektu”, *Naš jezik*, 9(3–4). 102–107.

OKUKA, M., 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.

PIPER, P., KLAJN, I., 2005. *Gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

REŠETAR, M., 2010/1907. *Štokavski dijalekat*. Prevela Stojanka Makočiveć. Podgorica: Matica crnogorska.

SANKOFF, G., 1973. Dialectology. *Annual Review of Anthropology*, 2(1). 165–177.

SAUSSURE, F. de, 2013/1916. *Course in General Linguistics*. Translated by Roy Harris. London: Duckworth.

ŠULEK, B., 2012/1856. *Srbi i Hrvati*. In TOŠOVIĆ, B., WONISCH, A. [ur.]. *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Izvori, 22–41.

WEINREICH, U., 1954. Is a structural dialectology possible? *Word*, 10(2–3). 388–400.

Вук Вукотић, доктор хуманистичких наука, асистент, научни сарадник на Институту за литвански језик, асистент на Универзитету у Вилњусу.

Vuk Vukotić, PhD in humanities, research fellow at the Institute of Lithuanian Language, assistant professor at Vilnius university.

Vuk Vukotić, humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvių kalbos instituto mokslo darbuotojas, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto asistentas.